

Den Bosch trouw (I)

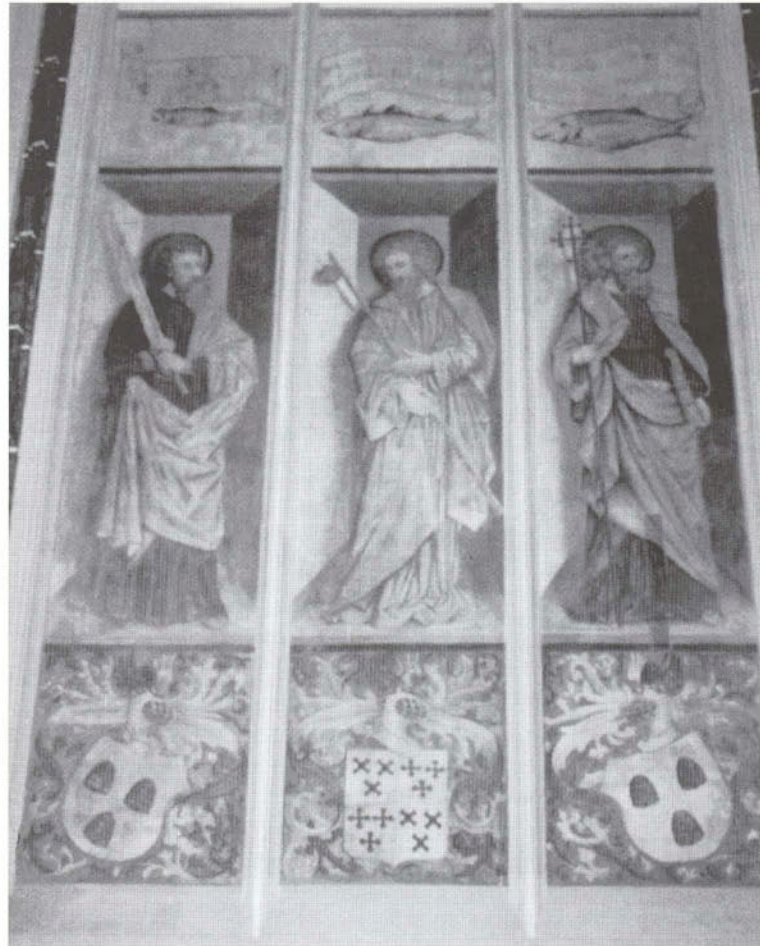
Zes eeuwen Desmense in de stad

Wilton Desmense

Vele jaren geleden nam een buurman mij mee naar het Rijksarchief, dat toen nog in de Waterstraat was gevestigd. Hij was daar een van de archivarissen¹ en maakte mij er wegwijs. Ik ontdekte die middag aktes waarin de namen voorkwamen van mijn voorouders sinds 1813, kort na de invoering van de Burgerlijke Stand. Ik maakte kennis met de namen van mijn betovergrootvader, diens vader en opa en hun echtgenotes. Jaren later ben ik in het Stadsarchief verder op zoek gegaan. Een bijzondere stimulans vormde een zin uit het boek 'De Voornamen Huizen en Gebouwen van 's-Hertogenbosch'²: '[Het geslacht] van Gulick is met die van Sopers, Scheffers en des Mense het eenige, dat gedurende het laatste drietal eeuwen tot nu toe onafgebroken te den Bosch is gevestigd gebleven.' Ik ben op zoek gegaan naar die drie eeuwen familiegeschiedenis en vond er nog eens drie eeuwen bij.

Allemaal Bossche Desmenses, die tevoorschijn kwamen uit doop- en trouwboeken en archieven van de Bossche schepenbank, gilden en notarissen. Hun wel en wee heb ik enigszins proberen te plaatsen in het Bossche leven van toen.

Het oudste levensteken van de familie is een akte van 8 maart 1421:³ **Henrik**, zoon van **Andries** Mentzen, koopt een huis aan de Breede Haven in Den Bosch. Men sprak toen nog van de straat voorbij de

In de middelste straal- of Annakapel van de Sint-Jan - ooit in gebruik bij het viskopersgilde - bevindt zich deze muurschildering uit het midden van de 15e eeuw. Afgebeeld zijn de apostelen Simon de Zeloot, Jacobus de Meerdere en Philippus. Boven hun hoofden afbeeldingen van vissen. (Foto: Theo Gieles, afgebeeld in Paul le Blanc, 'Kerk in kleur. De middeleeuwse schilderingen in de St.-Janskathedraal te 's-Hertogenbosch', 's-Hertogenbosch, 2002)

Visbrug (*platea ultra pontem piscium*) of van Achter de Mandemakers. In die tijd was Jan IV hertog van Brabant en had Filips de Goede net zijn vermoorde vader opgevolgd als hertog van Bourgondië. De stad

was ruim 200 jaar oud en had een omvang bereikt die tot het einde van de 19e eeuw vrijwel hetzelfde zou blijven. Al veertig jaar werd gebouwd aan de nieuwe gotische Sint-Jan en met name aan het noorderportaal (de Hinthamerstraat-ingang). Twee jaar eerder had brand een groot deel van de stad, vanaf het Hinthamereinde tot en met één zijde van de Markt, in de as gelegd.

Vestiging aan de haven was niet toevallig. Uit latere documenten blijkt dat de Desmensens behoorden tot het gilde van de viskopers, dat daar zijn activiteiten ontplooiden. Men kocht niet alleen vis op, maar ving deze ook, bewerkte de vis, verhandelde die op de visbanken – die op de Vismarkt aan de kop van de haven (tegenwoordig Visstraat) stonden – en exporteerde. Aan het hoofd van dit gilde stonden drie dekens, die voor een jaar benoemd werden.⁴

Over de herkomst van de familie kan slechts gespeculeerd worden. Een eerste reactie bij het horen van deze naam is vaak: zeker uit België! Daar is geen enkel bewijs voor. In de 15e-eeuwse akten wordt de familienaam opgetekend als Mens(en), Meijnssen en

Menten, dus zonder het voorvoegsel des! De naam Menten komt voor in een document uit Nijbroek van 1333.⁵ In Duitsland bestaat de naam Mentzen. De naam kan ook te maken hebben met Mainz (Mayanse). Scandinavische herkomst is eveneens niet uitgesloten en dan gaan de gedachten uit naar een verband met de haringvangst en de vitten: de eigen gebieden van diverse Europese steden op Schonen in het zuidwesten van Zweden. Den Bosch verwierf zo'n vitte in 1363. Na 1410 nam de haringvangst in dit gebied af. Indien de familienaam van Scandinavische herkomst is, zou deze afname verband kunnen houden met het eerste levensteken van een Mentzen in Den Bosch in 1421. Pas begin 16e eeuw verschijnen de vormen Smensen en des Menschen in de Bossche akten.

Henrik was getrouwd met Geertruid Kroedewagen. De naam Kroedewagen (= kruiwagen) komt in deze tijd regelmatig voor in Bossche documenten. Het gezin kreeg al spoedig te maken met een moeilijke tijd: in 1424 heerste er in Den Bosch een geweldige hongersnood en pest, die meer dan 2 jaar duurde. Geertruid stierf in 1430, waarna Henrik hertrouwde met Aleyd de Rademaker. Hun kinderen kregen de namen **Andries**, Aaf en Liesbeth. Waarschijnlijk

Joachim Beuckelaer (ca.1530/1573) 'Vismarkt'
(Bonnefantenmuseum Maastricht)

heeft Henrik nog in 1442 de bouw meegemaakt van een hijskraan op de kop van de haven, bestemd om goederen uit de schepen te takelen. Deze machine werd de Kraan genoemd naar het beeld van een kraanvogel, dat erop geplaatst was. Hij stond ongeveer tegenover de Kruisstraat en werd bediend door de zogenaamde kraankinderen.

Na Henriks dood hertrouwde Aleyd met Jan Peters, die na de dood van zijn vrouw in 1460 het nagelaten huis kocht van zijn stiefkinderen.

Enkele jaren later bouwde zoon Andries aan de haven door enkele aankopen geleidelijk zijn domicilie op. Omdat in die tijd de ligging van Den Bosch voor de handel in verse haring minder gunstig werd, gingen de viskopers over tot het zouten en roken van de haring, de zogeheten bokking, waarvoor speciale bouwkundige voorzieningen moesten worden getroffen. Andries, die gehuwd was met Catharina van de Kerkhof, beleefde de Bossche festiviteit van de eeuw: in 1481 werd hier het Kapittel van de orde van het Gulden Vlies gehouden.⁶ In een kroniek⁷ lezen we:

*In het jaar duizend vierhonderd tachtig en een,
toen de zon in mei voor de achtste dag scheen,
werd het kapittel van de Heren gecelebreerd
van de Orde van het Gulden Vlies, vermeerd
(= vermaard),
door de doorluchtige vorst Maximiliaan, bekend
(= bekend)
hertog van Oostenrijk en van Brabant.*

Aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk (de latere keizer), zijn vrouw Maria van Bourgondië en hun driejarig zoontje Filips (de latere Filips de Schone) logeerden in kloosters in de stad. Niet voor het laatst: in verband met de strijd tegen de hertogen van Gelre, die zich verzetten tegen de inlijving van hun gebied door de hertog van Bourgondië, verbleven zij hier vaker.

Viskopers van belang

Andries stierf rond 1490 en liet 7 kinderen achter: Wouter, Mathijs, **Joost**, Gijsbert, Heilwich, Margareta en Johanna. Wellicht behoorde een van hen tot de vijf viskopers die op 15 november 1497 met andere Bosschenaren optrokken naar Oss om de Geldersen te bevechten, die Oss plat hadden gebrand. Het stadsbestuur betaalde hun hiervoor 3,5 stuiver per dag.⁸ De 16e eeuw brak aan. Deze gehele eeuw speelden de Bossche viskopers een belangrijke rol bij de doorvoer van haring, o.a. naar Keulen. Ze hadden, hoewel ze heel wat kapitaal in hun bedrijf moesten investeren, een behoorlijk inkomen. In de rangorde van de 16 tot 18 Bossche gildes kwamen ze op de 6e plaats, na de smeden, molenaars, bakkers, koren-

Vanaf de late Middeleeuwen bevond zich een grote kraan – de afgebeelde kraan stond in een Vlaamse stad – aan de haven. De kraan werd bediend door kraankinderen die in de 'molen' liepen.
(Schilderij uit 1530 in Bayerische Staatsbibliothek, München)

kopers en slagers. In de Sint-Jan was de middelste straalkapel van het viskopersgilde. De wandschilderingen getuigen daar nog steeds van: zowel links als rechts zijn 3 vissen afgebeeld, steeds boven een afbeelding van een apostel. In de kapel stond een altaar, dat aan de apostel (en visser) Petrus was gewijd. Toen in 1605 een inventaris werd gemaakt van deze kapel ten behoeve van de dekens van het gilde, was daar Aert Claessen (Desmense) bij aanwezig. De Desmensens werden in officiële stukken in deze eeuw en in de volgende over het algemeen slechts aangeduid met voor- en vadersnaam. In de stadsrekening van 1502/1503 komt Andries' zoon Mathijs voor in verband met het mijnen van vis, het eerste bewijs van de beroepsmatige activiteiten van de familie. In 1518 bestond het viskopersgilde uit 22 mannelijke leden, daaronder Gijsbert en Joost Driessen (d.w.z. zonen van Andries). Deze Joost wordt in een akte van 1520 des Menschen genoemd. Hij was gehuwd met Heilwich en had een dochter en drie zonen, Andries (wiens nakomelingen meer de handel in zouten gaan, vooral in de 17e eeuw: daarover later meer), **Klaas** en Henrik. Als kleine kinderen zijn zij misschien in 1515 getuige geweest van de Blijde Inkomste van de pas vijftienjarige Karel v, die vergezeld werd door zijn leermeester

Adriaan Boeyens:⁹ Zeven jaar later zou deze tot paus Adrianus VI worden gekozen.

Klaas werd rond 1520 geboren. Het is zeker dat hij niet alleen viskoper was, maar ook zelf viste. In 1593 had hij nog de visserij in pacht bij de Muntel en de Engellantse molen (op de Kasterenwal), die niets met Engelsen te maken had, maar genoemd was naar de eigenaren, de familie Van Engellant. Hij viste daar samen met zijn zoons **Hendrik** en Arnd en later ook met zijn zoon Joost. Enkele jaren later betaalden de zonen voor de visrechten van de *blauwe thooren tot Pickenwiel* (die lag voor de Vughterpoort) 66 florijnen en 32 florijnen voor het stuk van de *Pickenwiel tot de boom* (dat was de afsluiting van de haven, waarnaar nog steeds de Boombrug is genoemd). In 1584 was Klaas – die kort voor 1600 stierf – deken van het viskopersgilde en hij zat in de stadsregering, want de dekenen van de ambachtsgilden maakten daar toen deel van uit. In hetzelfde jaar werd Willem van Oranje vermoord en kort daarna sloeg – zoals menigeeen geloofde – als teken van hemelse gramschap een verwoestende bliksem in de houten middentoren van de Sint-Jan.

Veranderingen

In de tijd van Hendrik nam de betekenis van Den Bosch als overslagplaats van vis, die onder andere voor Keulen bestemd was, verder af; dit gold met name voor de haring. Toch bleef er voor de viskopers

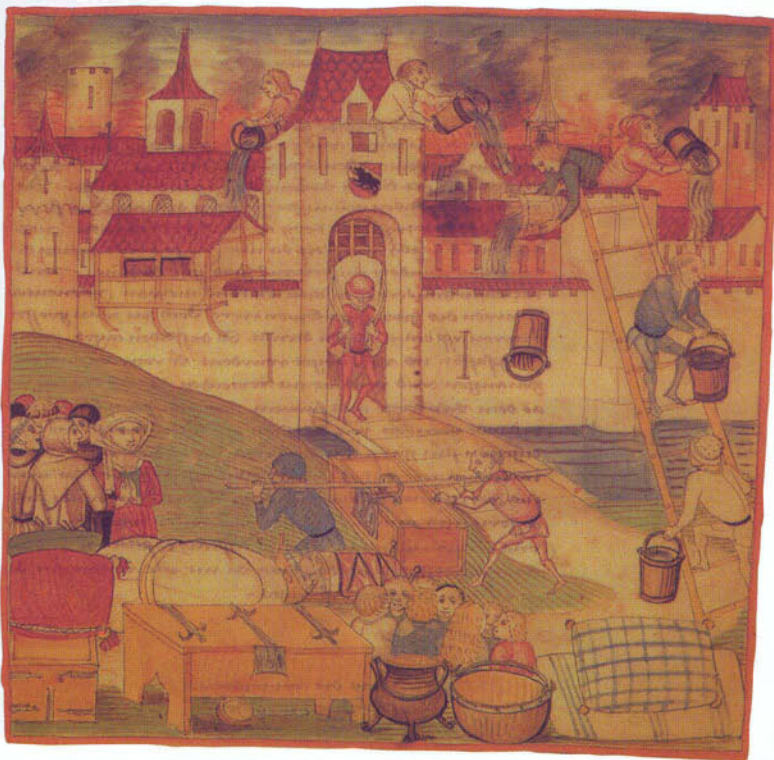
Op de kaart van de 'Oosterscher Zee', die in het Groninger Archief wordt bewaard, wordt de vis door de bemanning van een 'harinck buyt' binnen gehaald.

genoeg te verdienen. Hendrik kocht een huis genaamd *In Sint Joost* in Achter de Mandemakers. Kort daarna verkocht hij het weer aan zijn broer Joost. Het ouderlijk huis, dat in 1563 was verworven, werd door Arnd betrokken. In deze jaren, vóór het Twaalfjarig Bestand van 1609, probeerde prins Maurits tot drie keer toe de stad in te nemen. Daarbij werd veel schade aangericht. Bij de derde gelegenheid werden 600 gebouwen beschadigd en meer dan 3000 kogels in gebouwen aangetroffen. Daarnaast waren er meer alledaagse beslommeringen voor de inwoners. Zo moest de Binnendieze worden uitgebaggerd waarvoor Hendrik, evenals de andere huiseigenaren van het blok (dat is de wijk) van de Vismarkt, een rekening van tien stuivers kreeg gepresenteerd. Hendrik was getrouwd met Aaltje van Tiel; hij stierf rond 1625 en liet vier zoons achter: Andries, Klaas, **Jan** en Peter.

Andries verkocht in 1629 een cijns uit zijn huis op de Uilenburg aan zijn broer Jan. Kort daarna loste hij deze lening van 16 gulden weer af. Geen belangrijk feit, maar het gebeurde wel in een spannende tijd: Frederik Hendrik had het beleg voor Den Bosch geslagen zoals in de akte van deze transactie wordt opgemerkt.¹⁰ De troepen van Frederik Hendrik waren op 30 april gearriveerd. Half september zou de stad capituleren. Dat luidde het einde in van het rijke Roomse leven in Den Bosch en met name van de stad als het kleine Rome van het noorden met zijn vele kloosters. Maar het dagelijkse leven bleef zijn gang gaan en de Desmensens bleven zoals de meerderheid van de Bosschenaren katholiek. Vijf jaar later waren ze betrokken bij een herschikking van de opstelling van de visbanken: een tekening van de nieuwe situatie werd voorgelegd aan een Mon^r Desmensse.¹¹

Jan woonde net zoals zijn voorouders in Achter de Mandemakers, in het huis genaamd *De Sim*. Hij werd wel 'de jonge viskoper' genoemd, omdat er nog een Jan Hendriks was en de achternaam nog steeds niet vaak werd gebruikt. Jan was getrouwd met Cornelia, dochter van Tieleman Evertsen. Voor de uitoefening van zijn bedrijf kocht Jan een huis in de Kruisstraat op de hoek van de Korenstraat, genaamd *Onder Onze Lieve Vrouw*; de familie had een huis achter dit huis al in 1610 in gebruik en moest in verband daarmee jaarlijks een gulden en acht stuivers betalen aan het blok van de Vismarkt in voldoening van een cijns. De gebruiker was toen Jasper, de zoon van een neef van Jans vader. Vanaf 1647 betaalde de weduwe van Jan, Cornelia dus, deze rente. Vijftien jaar later deed zij dat nog steeds: blijkbaar heeft zij het bedrijf voortgezet, aanvanke- lijk met de hulp van Jan van Os en Lijske Tielens,

Net als veel andere steden met talloze houten huizen met daken van stro overkwam ook 's-Hertogenbosch enkele verwoestende stadsbranden. Op deze miniatuur uit het begin van de vijftiende eeuw zien we de verwoede pogingen zo'n brand te blussen. Kinderen en andere kostbaarheden worden in veiligheid gebracht. Kloosterlingen wachten af.

haar zwager en haar zus, daarna ook van haar kinderen Marijke, Hendrik, Evert en Joost. Jan stierf wellicht in 1647: op 10 februari schonk de huisvrouw van Jan Hendriks viskoper 3 pond kaas en een (pond ?) erte om dadelijk uit te reiken aan het blok van de Vismarkt. Op 30 december werd zij niet meer 'huisvrouw van' genoemd, maar is er sprake van de weduwe van Jan Hendriks. Zelf overleed zij rond 1675.

Conflicten

De viskopers werden niet-katholieken uit hun gilde. Hoewel er in 1647 nog maar negen viskopers en vijf meesters-weduwten tot het gilde behoorden, weigerden zij aan zes burgers hun verzoek om toelating in te willigen. Het kwam daarover tot een conflict met de stadsregering.¹² De viskopers stelden dat hun eigen kinderen voorrang hadden. Vincent de Pot werd dankzij zijn huwelijks met Mayken Jans Desmenschen welckers huysvrouwe voorouders van ouders tot ouders zijn geweest viscoopers wel tot het gilde toegelaten. De viskopers hadden ook regelmatig

ruzie met de bakkers, omdat de viskopers vanaf het begin van de zeventiende tot halverwege de achttiende eeuw betrokken waren bij het keuren en vaststellen van de prijs van tarwe, rogge en meel.¹³ Johan des Menschen was op 25 augustus 1718 bij zo'n ruzie betrokken. Op die dag zagen twee Bossche burgers, toen zij 's morgens rond 11 uur op de Markt waren om o.a. granen te kopen, dat een zekere Johan des Menschen, viskoper en regerend keurmeester van het viskopersgilde, onder enige woordenwisseling zei, dat de dekens van de bakkers wauwelaars en kwebelaars zijn en het hun schuld is, dat het brood tot geen meerder prijs en is.¹⁴
(wordt vervolgd)

* Wilton Desmense is docent Klassieke Talen aan het Stedelijk Gymnasium. Uit het Latijn vertaalde hij *Lang leve de Sint Jan. Een Bossche ode uit de 16e eeuw aan hertog, stad en kerk*. In 1995 werd het boekje – met een inleiding van Wilton Desmense – door de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch en het Stadsarchief 's-Hertogenbosch uitgegeven. De auteur werkt momenteel aan de vertaling van de zogenaamde Kroniek van Van Balen, Everswijn en Loeff die dateert van 1608.

Noten

- 1 Drs. J.A. ten Cate.
- 2 A.F.O. van Sasse van IJsselt, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch*, 3 delen ('s-Hertogenbosch 1910-1914).
- 3 Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHT), R.A. 1192, fol. 94^v.
- 4 N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629* ('s-Hertogenbosch 1946); B. Blondé, *De sociale structuren en economische dynamiek van 's-Hertogenbosch 1500-1550* (Tilburg 1987); B.C.M. Jacobs, *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629* (Assen/Maastricht 1986).
- 5 Handwissel Nijbroek: gevonden via Google en het Meertens Instituut.
- 6 Tijdens deze bijeenkomst werd het gedrag van de ridders van het Gulden Vlies onderzocht.
- 7 Uit: handschrift Van Balen, Everswijn en Loeff, *Historia cronologica opidi de Buscoducis* (GAHT, collectie schaduwarchieven).
- 8 R.A. van Zuijlen, *Gedrukte Stadsrekeningen, 1497/1498*.
- 9 Peter-Jan van der Heijden en Henny Molhuysen, *Kroniek van 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch, 1981).
- 10 GAHT, R.A. 1506 fol. 259.
- 11 P.J. van der Heijden, *Bossche Bronnen* ('s-Hertogenbosch 1991) 25.
- 12 GAHT, Oud Stadsarchief, Collectanea van Heurn.
- 13 H. v. Bavel e.a., *De z.g. kroniek van het St. Geertruijklooster te 's-Hertogenbosch: een tekstuitgave* ('s-Hertogenbosch 2001), blz. 113-115.
- 14 GAHT, Notarieel archief nr. 2991 fol. 73, 25 aug. 1718.